

Eric J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, (μτφ. Χρυσ. Νάντρης), εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, 286 σελ.

Δημήτρης Δημούλης/Χριστίνα Γιαννούλη, *Έθνη-τάξεις-πολιτική. Η διαλεκτική του πολέμου*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 1995, 269 σελ.

«**Ε**ίμαστε» με τους Σέρβους, με τους Βόσνιους ή με κανέναν από τους δύο; Με αυτή την ωμή μορφή τριλήμματος τίθεται στην πραγματικότητα το πρόβλημα σε κάθε περίπτωση ένοπλης «εθνικής» σύγκρουσης. Αν παρατηρήσει κανείς τη δημοσιογραφική και πολιτική επικαιρότητα, αλλά και πολλές από τις «ακαδημαϊκές» αναλύσεις, θα διαπιστώσει όχι μόνον ότι εξαντλούνται ουσιαστικά στην παροχή μιας από τις τρεις αυτές απαντήσεις, αλλά και ότι τα συνηθέστερα κριτήρια απάντησης είναι δύο: είτε το (εκάστοτε) «εθνικό συμφέρον» (δηλαδή η θέση της χώρας του παρατηρητή), είτε μια αφηρημένη ειρηνιστική οπτική που επιλέγει την (εκάστοτε) λύση ταχύτερου τερματισμού της ένοπλης σύγκρουσης.

Όσοι θεωρούν αναγκαία μια επισημονική προσέγγιση των διεθνοπολιτικών αντιπαραθέσεων (και, κατ'επέκταση, πιστεύουν ότι μια αποτελεσματική πολιτική στρατηγική πρέπει να βασί-

ζεται στην ακριβή εκτίμηση της κατάστασης και όχι σε δογματικές τοποθετήσεις) κατανοούν ότι η τοποθέτηση απέναντι σε μια ένοπλη σύγκρουση με βάση το εθνικιστικό ή το ειρηνιστικό κριτήριο δεν είναι στο ελάχιστο ικανοποιητική.

Τα δύο βιβλία που παρουσιάζουμε εδώ δεν θέτουν ως στόχο τους να απαντήσουν στην ερώτηση που εισαγωγικά θέσαμε, και γενικότερα οι συγγραφείς τους δεν ενδιαφέρονται για έτοιμες πολιτικές συνταγές. Η μελέτη τους προσφέρει ωστόσο μια στέρεα βάση για την κατανόηση των διαδικασιών δόμησης των εθνικών κρατών και συνεπώς επιτρέπει να δοθούν έγκυρες απαντήσεις στα σχετικά ζητήματα.

Τόσο το βιβλίο του Hobsbawm, το οποίο λίγο μετά την κυκλοφορία του έγινε βασικό σημείο αναφοράς στη διεθνή συζήτηση, όσο και η μελέτη των Δημούλη/Γιαννούλη ασχολούνται με την ανάλυση των μηχανισμών συγκρότησης του εθνικισμού και του εθνικού κρά-

τους καθώς και με την αποτίμηση της σημασίας τους για την πολιτική και τις ένοπλες συγκρούσεις.

Αφετηρία και στις δύο περιπτώσεις είναι η θέση ότι τα έθνη, πρώτον, δημιουργούνται από την κρατική δράση και, δεύτερον, αποτελούν ένα ιστορικά νέο φαινόμενο που, σε γενικές γραμμές, συμπίπτει με την επιβολή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτές οι θέσεις δεν είναι βέβαια νέες. Όχι μόνον έχουν διατυπωθεί, με διάφορες παραλλαγές, από μαρξιστές και αναρχικούς θεωρητικούς, αλλά και επικρατούν στη σημερινή διεθνή συζήτηση για τη θεωρία του έθνους. Η θεμελίωσή τους ωστόσο στα παρουσιαζόμενα βιβλία με έγκυρα ιστορικά και θεωρητικά επιχειρήματα αποτελεί μια σημαντική συμβολή, δεδομένου ότι τόσο στην «κοινή γνώμη» όσο και στις «εθνικά» οργανωμένες ακαδημαϊκές δραστηριότητες (και ιδίως στην ιστοριογραφία) εξακολουθεί να επικρατεί η θέση της χρονικής/αξιολογικής προτεραιότητας του έθνους, το οποίο δήθεν ακολουθώς (πρέπει να) συγκροτείται ως κράτος για να εκφράσει την ιδιαιτερότητά του.

Στο βιβλίο του Hobsbawm ο αναγνώστης θα βρει πλήθος πληροφοριών για τη διαδικασία εθνικής συγκρότησης σε ολόκληρο τον πλανήτη καθώς και για τη σύνδεση αυτής της διαδικασίας με συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και την ενοποιητική δραστηριότητα κρατικών μηχανισμών. Καθώς ο συγγραφέας παρακολουθεί αναλυτικά τη διαμόρφωση της εθνικής φιλολογίας και (των εθνικών μύθων) από τα τέλη του 18ου αιώνα ως σήμερα, παρέχει στον αναγνώστη μια πλήρη εικόνα για τις ιστορικές παραχαράξεις και ασά-

φειες που οδήγησαν στη σημερινή εμφάνιση των εθνών ως μιας πρωταρχικής «αλήθειας».

Η αναφερόμενη και στα δύο βιβλία ομολογία του εθνικιστή E. Renan ότι «η λήθη, θα έλεγα ακόμη και το ιστορικό σφάλμα αποτελούν ουσιώδη παράγοντα της δημιουργίας ενός έθνους» (Hobsbawm, σ. 26- Δημούλης/Γιαννούλη, σ. 129) δείχνει την ποιότητα της εθνικής μυθολογίας που σήμερα εξακολουθεί να επικρατεί και η οποία, όλο και συχνότερα, εκφράζεται με τις βιαιότερες μορφές ρατσιστικής διάκρισης και ένοπλης σύγκρουσης με τους «Άλλους».

Θεωρούμε ότι με τη μελέτη αυτών των βιβλίων μπορούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα που εισαγωγικά θέσαμε με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο: χωρίς να εκλαμβάνονται τα έθνη (και οι διεκδικήσεις τους) ως κάτι πρωταρχικό και αυτονόητο, αλλά κατανοώντας ότι αποτελούν ρευστές πολιτικές κατασκευές που έχουν τη λειτουργία συγκάλυψης πραγματικών συγκρούσεων πίσω από την έννοια του «γενικού-εθνικού» συμφέροντος - και γι' αυτό επικρατούν στα αστικά κράτη. Και προπάντων κατανοώντας ότι η αναφορά σε «πατριωτισμό» ή σε «θετικό εθνικισμό» με την έννοια του «φιλικού δεσμού» με τους ομοεθνείς, ο οποίος δήθεν συμβιβάζεται με ειρηνικές διαθέσεις προς τα «έξω», δεν είναι παρά ένας ακόμη εθνικιστικός μύθος. Με συγκυριακές διακυμάνσεις και στρατηγικές μεταβολές, το κάθε εθνικό-κρατικό μόρφωμα συγκροτείται με βάση την επιθετικότητα προς τα έξω, με την (εγγενή στον καπιταλισμό) τάση επέκτασης/κατάκτησης και, τελικά, με την πολεμική βία.

Το βιβλίο του Hobsbawm έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο τη θεωρία του έθνους. Επικεντρώνεται στην περιγραφή ιστορικών διαδικασιών «εθνοποίησης» και στο σχολιασμό θεωρητικών επεξεργασιών που τις συνόδευαν με μια ευρύτατη εγκυκλοπαιδική ενημέρωση και με συχνά απολαυστικό τρόπο γραφής που το καθιστούν πραγματικό «εγχειρίδιο» για το ζήτημα *.

Το βιβλίο των Δημούλη/Γιαννούλη αντίθετα επικεντρώνεται στα θεωρητικά ζητήματα συγκρότησης των εθνικών κρατών (και των «κρατικών εθνών») και παρέχει έναν αναλυτικό σχολιασμό της σχετικής βιβλιογραφίας καθώς και μια ανασυγκρότηση της πολύ ενδιαφέρουσας μαρξιστικής συζήτησης (και αντιπαράθεσης) για τη θεωρία του έθνους, η οποία υπαινικτικά μόνον αναφέρεται στο βιβλίο του Hobsbawm. Παράλληλα οι συγγραφείς, όπως σαφώς δηλώνεται και στον τίτλο του βιβλίου, επιχειρούν να εντάξουν τα δεδομένα της θεωρίας της εθνικής συγκρότησης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο και να ερμηνεύσουν έτσι τις ένοπλες συγκρούσεις. Διαπιστώνοντας «την άμεση εξάρτηση των πολέμων από τις εθνικές αντιπαράθεσεις» παρέχουν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σχήμα ερμηνείας των ένοπλων συγκρούσεων ως λειτουργίας των

κρατικών μηχανισμών, η οποία, κατά κάποιο τρόπο, βρίσκεται στο σημείο τομής των αντιπαράθεσεων με ταξικό και εθνικό χαρακτήρα. Με εκτενείς όσο και διαφωτιστικές αναφορές σε εκπροσώπους της πολιτικής φιλοσοφίας και της μαρξιστικής θεωρίας θεμελιώνεται η θέση ότι η πολεμική σύγκρουση αποτελεί ενδεχόμενο αποτέλεσμα οξύνσης των αντιφάσεων, το οποίο καθορίζεται από το τρίγωνο κράτος-έθνος-κεφάλαιο, και του οποίου, εν προκειμένω, καθοριστική πλευρά είναι οι εθνικοί χωρισμοί.

Από τις συμβολές των συγγραφέων θα υπογραμμίσουμε την ανάλυση για τη δομική σύνδεση ειρήνης-πολέμου που πραγματοποιείται μέσω αναφοράς στις τάσεις του ιμπεριαλισμού και της διάκρισης «θετικής» και «αρνητικής» ειρήνης (σ. 80 επ.), την ανάλυση για την έννοια του «δίκαιου πολέμου», η οποία συνδέεται με την έννοια της δικαιοσύνης σε μια ταξική κοινωνία (σ. 219 επ.), καθώς και τις καιρίες αναλύσεις για τη στρατηγική του κοινωνικού ειρηνισμού, οι οποίες συσχετίζονται με την κριτική τόσο του μιλιταρισμού όσο και του θεσμοκρατικού ειρηνισμού καθώς και με τις προϋποθέσεις μιας πραγματικά ειρηνικής εξέλιξης (σ. 27 επ., 183 επ., 199 επ., 239 επ.).

* Είναι ιδιαίτερα λυπηρό το ότι ένα τόσο αξιόλογο βιβλίο εκδόθηκε στα ελληνικά με πολλά τυπογραφικά και μεταφραστικά λάθη. Αρχής γενομένης από τον κολοφώνα, όπου ο συγγραφέας γίνεται «Hobsbauwm», στη μετάφραση υπάρχουν παραπομπές του τύπου «ανωτέρω σ. 00» (σ. 225) και «όπως είδαμε (σελ. 000)» (σ. 237), υποσημειώσεις από τις οποίες λείπουν γραμμές (σ. 163) και ακατανόητες παράγραφοι (π.χ. το δεύτερο μισό της σ. 26 και η σημ. 22 της σ. 162). Επίσης η «άφεση αμαρτιών» αντιστρέφεται σε «καταδίκη» (σ. 251, σημ. 23), η σημερινή επίσημη γερμανική γλώσσα Hochdeutsch γίνεται «διάλεκτος της Άνω Γερμανίας» (σ. 85), ο Wilhelm II αποδίδεται άλλοτε ως «Γουλιέλμος Β'» (σ. 167) και άλλοτε ως «William II» (σ. 114), ο μαθητής του Σαιν-Σιμόν Michel Chevalier αναφέρεται ως «ο Saint-Simonian Michel Chevalier» (σ. 46) και η πολιτικός Aung-San-Su-Xi αναφέρεται ως «ο φυλακισμένος ηγέτης της Βιρμανίας Ms. Aung-San Su Xi» (σ. 229)!

Η παράλληλη ανάγνωση των δύο βιβλίων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, όχι μόνο διότι σε μεγάλο βαθμό θεματικά αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά και διότι στο βασικό ζήτημα του «μέλλοντος των εθνών» δίνουν μια διαφορετική απάντηση. Ο Hobsbawm θεωρεί ότι «το φαινόμενο έχει περάσει την ακμή του» (σ. 266), θέση που διατήρησε στη δεύτερη αγγλική έκδοση του βιβλίου το 1992, προσθέτοντας πάντως ότι «μπορεί να φαίνεται ότι εθελουφλεί κάποιος αν κλείσει αυτό το βιβλίο με κάποιες σκέψεις σχετικά με την "πτώση" του εθνικισμού» (σ. 228). Οι Δημούλης/Γιαννούλη υποστηρίζουν αντίθετα ότι «ο κύκλος του εθνικού κράτους και της συγκρουσιακής-δυνάμει πολεμικής, πραγματικότητάς του δεν έχει κλείσει» (σ. 153). Μέσα από μια πειστική κριτική στον Hobsbawm και σε αντίστοιχες θέσεις του Balibar, τονίζουν ότι η διεθνιστική πολιτική τοποθέτηση και η «αισιοδοξία της βούλησης» δεν πρέπει να

οδηγούν σε θεωρητική ή πολιτική υποτίμηση του εθνικισμού ως «κινητήρια δύναμη» της παρούσας ιστορίας, ενώ παράλληλα δείχνουν τους λόγους για τους οποίους η εθνική συγκρότηση θα πρέπει να θεωρηθεί σύμφυτη με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και, γενικά, δυσεξάλειπτη σε μια αστική κοινωνία (σ. 177 επ., 126 επ.).

Με μια λέξη πρόκειται για δύο υψηλού επιπέδου όσο και πολύπλευρες αναλύσεις του εθνικού φαινομένου και των βίαιων πλευρών του. Με την πρωτοτυπία τους πλουτίζουν τη σχετική θεωρητική παραγωγή και παρέχουν ένα έγκυρο σημείο αναφοράς για τους κοινωνικούς επιστήμονες αλλά και για όλους όσους ενδιαφέρονται για μια αριστερή πολιτική με βάση τη θεωρητικά θεμελιωμένη αλλά και ριζοσπαστική κριτική του εθνικισμού.

Γιάννης Μηλιός

Κώστας Μποτόπουλος, *Σοσιαλιστές και εξουσία*,

εκδόσεις Πόλις, 1994

Αντικείμενο μελέτης του συγγραφέα αυτού του βιβλίου είναι η πορεία των σοσιαλιστικών κομμάτων του ευρωπαϊκού νότου (Γαλλία, Ισπανία, Ελλάδα), τόσο κατά την περίοδο της άνδρωσής τους και της προσέγγισης προς την κυβερνητική εξουσία, όσο και - κύρια - κατά την περίοδο της κυβερνητικής δοκιμασίας. Χωρίς

να αρνείται ή να αποσιωπά τις διαφορές ο συγγραφέας αναζητά την κοινή συνισταμένη στην εξέλιξη αυτών των κομμάτων. Εκτίμησή του είναι, πιο συγκεκριμένα, ότι «πριν από την άφιξη στην εξουσία, η ιστορική συγκυρία, οι κοινωνικές εξελίξεις στη Γαλλία, την Ελλάδα και την Ισπανία και οι κοινές επιδιώξεις των κομμάτων τα έκαναν να